

Παν. Δρακόπουλος, Η κρίση που ζούμε

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Έτη 1991 – 1994 / Παν. Δρακόπουλος / Φιλοσοφία
<https://epopteia.gr/27/i-krisi-pou-zoume/>

Πρώτη δημοσίευση: Εποπτεία, Οκτώβριος 1991, με τίτλο *Το άξιον συζητήσεως κώμα*.

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ της νεοελληνικής κοινωνίας έχει ήδη αποκτήσει έναν όγκο, ίσως όχι τόσο σεβαστό όσο καταπιεστικό. Τα τελευταία χρόνια κάθε εφημερίδα αισθάνεται πως εκτελεί τα ιερά καθήκοντά της ως παιδαγωγού της κοινής γνώμης δημοσιεύοντας, τουλάχιστον άπαξ της εβδομάδος, μιαν ακόμη ανάλυση της δραματικής κατάστασής μας. Πρόσφατα, ακόμη και η τηλεόραση, θέλοντας να βελτιώσει επιτέλους το επίπεδό της, πρόσθεσε μιαν εκπομπή όπου προβάλλονται ποικίλοι ραψωδοί της κρίσης.

Ο Πήτερ Ουστίνωφ είχε παρατηρήσει ότι στις κινηματογραφικές ταινίες με θέμα τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έχει σκοτωθεί τουλάχιστον δώδεκα φορές ο συνολικός πληθυσμός της Γερμανίας. Αντιστοίχως, βλέποντας τόσους πολλούς Έλληνες με άσπρη μπλούζα κι ακουστικά να διασχίζουν απησυχολημένοι όλους τους πιθανούς διαδρόμους, σκεπτικοί έως ολίγον απόμακροι, εκφράζοντες με μια δηλωτική κίνηση του χεριού την απελπισία τους για την πορεία της κρίσης, έφθασα στο σημείο να διερωτώμαι ποιοί επιτέλους είναι οι ασθενείς.

Μου πήρε –ας το ομολογήσω– αρκετό καιρό για ν'αρχίσω να υποψιάζομαι ότι όλοι αυτοί οι απογοητευμένοι με το πολυσήμαντο ύφος που εμμέσως επισημαίνει την κοινωνική συμβολή των νεκροθαπτών, δεν είναι γιατροί αλλά οι ίδιοι οι ασθενείς. Μου πήρε καιρό για να υποψιαστώ πως αυτός που έχει περιπέσει σ'ένα άξιον συζητήσεως κώμα δεν είναι ο ελληνικός λαός, αλλά ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανάλυσης.

ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΡΙΘΜΗΤΑ τα επίπεδα και τα επίθετα της κρίσης: μιλάμε για ηθική, πνευματική, κοινωνική, πολιτισμική, θεσμική, πολιτική, οικονομική ή και δομική κρίση. Μιλάμε επίσης –εξειδικεύοντας ανάλογα με τις μέριμνες του καθ’ ενός– για εκκλησιαστική, αθλητική, οικοδομική, θεατρική, τουριστική και άλλες χαοτικών υποδιαίρέσεων κρίσεις. Άλλοτε πάλι, με μια αξιοσημείωτη πιρουέτα συλλογιστικής, τις αντιμετωπίζουμε όλες σαν αυτονόητα και αναμφίβολα αθροίσιμες ποσότητες κι αναφερόμαστε στο σύνολό τους: μιλάμε τότε για γενική κρίση.

Αν όμως θελήσουμε να δούμε τα ουσιαστικά παρακάπτοντας τα επίθετα, θα αντιληφθούμε αμέσως ότι χρησιμοποιούμε δύο υπόρρητους ορισμούς: κατά κανόνα, κρίση ονομάζουμε την ανικανότητα του λαού ν’ ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του παρελθόντος του ή και του μέλλοντός του. Σε άλλες περιπτώσεις, και κυρίως στις εξειδικευμένες, κρίση ονομάζουμε το χάσμα μεταξύ επιθυμιών των εκάστοτε ενδιαφερομένων και πραγματικότητας.

Ωστόσο, κάθε λέξη είναι κι ένα αναμμένο σπέρτο μέσα στο δάσος της νόησής μας, και δεν εξυπηρετεί να παριστάνουμε τους αμέριμνους περιπατητές. Πώς μπορεί να μιλάμε για κρίση επειδή δεν ανταποκρινόμαστε στις απαιτήσεις της ιστορικής ώρας; Ό Γκαίτε παρατήρησε με διόλου φιλοπαίγμονα διάθεση: «κανείς στον κόσμο δεν μπορεί να γεννηθεί αντάξιος της εποχής του». Κι αυτό, όχι μόνο γιατί η εποχή (του Γκαίτε αλλά και η δική μας) είναι κοσμογονική, αλλά επειδή οι απαιτήσεις της όποιας εποχής δεν υπάρχουν εξ αντικειμένου, ως ο λίθος της Κασόμπα προς τον οποίον πρέπει ν’ ατενίζωμεν προσευχόμενοι. Οι απαιτήσεις τίθενται· και ασφαλώς όχι από τα πράγματα, την παράδοση ή το ανύπαρκτο αύριο, αλλ’ από κάποιαν ελίτ. Η ελίτ, διοικητική ή πνευματική ή άλλη, αναθέτει ένα ρόλο στο λαό –κι εφ’ όσον ο λαός αποδεχθεί τον συγκεκριμένο ρόλο που του ζητούν, λέμε πως δεν υπάρχει κρίση αλλά εθνική ανάταση και δημιουργία.

Κατά συνέπεια, πρέπει να εγκαταλείψουμε τους ορισμούς-λαιμητόμους (που άλλωστε κατατομούν πρώτα τη σκέψη μας κι έπειτα τον «αντίπαλο») και να υιοθετήσουμε ορισμούς που μας

επιτρέπουν να επισημαίνουμε ύπαρξη σφάλματος και στη δική μας πλευρά. Εάν, λόγου χάριν, κρίση ονομάσουμε όχι την ανικανότητα αλλά την άρνηση του λαού ν' αποδεχθεί τον συγκεκριμένο ρόλο που του προτείνουμε, τότε ίσως (λέω: ίσως) υποψιαστούμε πως έχει λόγους να αρνείται. Και εάν, ακόμη πιο προσεκτικά, κρίση ονομάσουμε το ρήγμα επικοινωνίας μεταξύ ελίτ και λαού, τότε ίσως διερωτηθούμε μήπως το ρήγμα δεν κατασκευάστηκε από το λαό, ούτε επήλθε δι' επιφοιτήσεως –οπότε, θα στρέψουμε την προσοχή μας στο λόγο του ρήγματος, μετριάζοντας λίγο τον δικό μας.

ΜΕ ΒΟΗΘΗΣΕ ΠΟΛΥ να καταλάβω τα της κρίσης που περνάμε το βιβλίο της Έλλης Σκοπετέα «Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Ώψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)». Από το βιβλίο αυτό αλίευσα κάποια κείμενα που όχι μόνο θα υπέγραφε αμέσως και ανέτως κάθε σημερινός ελεεινολόγος, αλλά και δείχνουν πόσο επιθεωρησιακή πρόζα είναι εν τέλει η περιγραφική φιλολογία της κρίσης.

Ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο πρώτος Πρωθυπουργός του ελληνικού κράτους (στον οποίον μεταξύ άλλων χρωστούμε και τον Διονύσιο Σολωμό, αφού αυτός τον έπεισε να γράφει όχι ιταλικά αλλά ελληνικά, και μάλιστα στη δημοτική), γράφει σε επιστολή του προς τον Α. Μαυροκορδάτο (3 Ιουλίου 1824):

«Η πολιτική μας κατάστασις μου φαίνεται ένα παλιόρασον· όσο να μπαλώση το ένα μέρος ξεσχίζεται το άλλο. Μ' όλον τούτο ημείς ό,τι θα κάμνωμεν, με μπαλώματα βέβαια θα το κάμνωμεν [...] Και όποιος φαντάζεται να κάμη άλλο τι εις την Ελλάδα παρά να μπαλώνη, είναι γελασμένος».

Ο Ροΐδης σχολιάζει την τρέχουσα πολιτική γλώσσα –που είναι ακόμα σήμερα τρέχουσα, σέρνοντας δεμένα στην ουρά της μερικά νέα τενεκέδια, χωρίς όμως νάχει χάσει κανένα από τα όσα επισήμανε ο βιτριολικώτερος της γραμματείας μας:

«Αι μεν προς τα γράμματα, την επιστήμην, την τέχνην και πάσαν εν γένει πνευματικήν απόλαυσιν σχετιζόμεναι λέξεις απομένουσιν

ακόμη ασήμαντα φωνήματα, έρημα εννοίας κελύφη, ενώ άλλαι τινές, ως λ.χ. εγκάθετος, επιρροή, πολιτικός φίλος, επιτήδειος, εξοικονομώ, ρεύμα, μαυρίζω, καταπίεσις, όργια, εμπάθεια, συναλλαγή και αι όμοιαι έχουσι ήδη ου μόνον ακριβή αλλά και ιδιάζουσιν νεοελληνικήν σημασίαν .»

Ο Τερτσέτης παραδίδει τούτον τον διδακτικότατο διάλογο μεταξύ Κολοκοτρώνη και Καποδίστρια:

«Είπε μίαν φοράν εις τον Κυβερνήτη: Μου εχάλασες την Ελλάδα. - Γιατί; του απεκρίθη εκείνος. - Γιατί έπρεπε να το κάμης πέντε φράγκικο και 15 να το αφήσεις τούρκικο, μετά 20 χρόνους να το κάμης 10 φράγκικο και να το αφήσεις 10 τούρκικο, και πάλιν μετά 20 να το κάμης 15 φράγκικο και να το αφήσης 5 τούρκικο, ώστε μετά 20 άλλους τόσους να γένη όλο φράγκικο».

Προλαβαίνοντας το 1992, ο τότε υπουργός Εξωτερικών Αλ. Ρ. Ραγκαβής γράφει στον πρέσβη μας στο Λονδίνο το 1856:

«Οι Έλληνες δεν αγνοούν τι απαιτεί παρ' αυτών σήμερον η Ευρώπη. Ηξεύρουσιν ότι η παρούσα ευπραγία των και αι ελπίδες του μέλλοντός των εξαρτώνται εκ της μετριοπαθούς και έμφρονος διαγωγής των, και εκ των προσπαθειών των όπως τάχιστα προβώσιν εις το στάδιον των υλικών βελτιώσεων».

Παρά ταύτα, ο Θ. Αφεντούλης γράφει το 1862:

«Πικρόν να το είπωμεν, αλλά πικρότερον είναι ακόμη το πράγμα καθ' εαυτό, απωλέσαμεν την υπόληψιν της Ευρώπης.»

Όταν ο Χαρίλαος Τρικούπης δημοσίευσε το περίφημο άρθρο του «Τις παταίει;» κυκλοφόρησε φυλλάδιο με τίτλο «Και τις δεν παταίει;» Ο δε «Ασμοδαίος» έγραψε:

«Ακολουθών και ο Ασμοδαίος το ρεύμα του συρμού έκαμε τους εξής υπολογισμούς επί των ημετέρων πραγμάτων μετά την ανάγνωσιν του περιωνύμου *Τις παταίει;* , του κ. Τρικούπη.

Α'. Ότι διά του προς συζήτησιν του θέματος καταναλωθέντος εν Ελλάδι χαρτίου από των χρόνων του Κυβερνήτου ηδύναντο να

τυλιχθώσιν όλα της Χίου και του Πόρου τα πορτοκάλια.

Β'. Ότι αν επρόκειτο πάντες οι παιίσαντες να κρεμασθώσι, τα δένδρα του ανακτορικού κήπου δεν ήθελον αρκέσει.

Γ'. Ότι, αν εις απλήν μαστίγωσιν κατεδικάζοντο οι παιίσται, έπρεπε να εκδαρώσιν εννεακόσιοι ογδοήκοντα τέσσαρες ιπποπόταμοι προς κατασκευήν του απαιτουμένου αριθμού μαστίγων».

Πέραν αυτών που βρήκα στο εξαιρετικό βιβλίο της Έλλης Σκοπετέα, θα προσθέσω και κάτι που είχα βρει όταν για κάποιο αφιέρωμα της «Εποπτείας» αναζητούσα απόψεις Ελλήνων πολιτικών για το μέλλον της χώρας μας στην Ευρώπη.

Από ομιλία του Α. Ρηγόπουλου στη Βουλή το 1886:

«Κλαίω εφ' υμάς και επί τα τέκνα σας, ω στρατιωτικοί, οίτινες θα σύρετε τα ξίφη σας όχι πλέον υπέρ του Ελληνισμού, διότι αυτός δεν θα υπάρχει αλλ' υπέρ των συμφερόντων των ξένων· κλαίω εφ' υμάς και επί τα τέκνα σας, ω ναυτικοί, διότι θα χρησιμοποιήσητε την θαλασσινήν υμών ικανότητα υπέρ των ξένων ισχυρών, και θ'αποτελήτε τα πληρώματα των πλοίων των ως εις τον καιρόν των Βενετών· κλαίω επί σε, ω Ελληνικέ λαέ, διότι θα έλθη ημέρα καθ' ην αι νέαι γενεαί δεν θα έχουν κανέν ιδανικόν, διότι ο Ελληνισμός εξέλιπε και καμμία έμπνευσις δεν θα υπάρχη ούτε εις την φιλολογίαν ούτε εις την πολιτικήν· κλαίω εφ' υμάς ω γεωργοί, ω βιομήχανοι, ω έμποροι, διότι θα σας επιβάλλουν βαρείς δασμούς εις τα προϊόντα σας, διότι θα σας στέλλουν τα ιδικά των μηχανήματα και θα σας τα πωλούν ακριβά, διότι θα γίνετε μεσίται και όχι έμποροι, έως ου καταντήσει ο ελληνικός λαός είλωσ εργαζόμενος υπέρ των ξένων».

Μαντεύω πως ακόμη κι όσοι ελεεινολογούν τις προφητείες του ρήτορος, πάντως θα συνυπογράφουν το τελικό του συμπέρασμα που απηύθυνε εν είδη ανεκκλήτου αποφάσεως προς τους Έλληνες πολιτικούς:

«Σεις όλοι εκάματε την Ελλάδα, από πολλών ήδη ετών, όπως ο

Δάντης είπε διά την Φλωρεντίαν [...] την εκάματε non donna di provincie ma bordello» !

Η ΕΛΙΤ ΔΕΝ ΝΙΩΘΕΙ ΠΑΝΤΑ ΜΟΝΑΞΙΑ, κι ας φαίνεται λογικό το αντίθετο. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου υπάρχει ανταπόκριση του λαού στα αιτήματα της ελίτ. Τότε βλέπουμε ότι η ελίτ κατευθύνει το λαό προς εκεί που αυτή ορίζει ως πεπρωμένο του. (Ορισμένοι θεωρούν έκφραση ή και εμπέδωση της δημοκρατίας την ανατροπή αυτής της σχέσης. Αλλά ο αιώνας μας απέδειξε πως τη δημοκρατία συνιστούν όχι μόνο ποσοτικές μετρήσεις αλλά προϋποθέσεις και ισορροπίες –ένα αναγκαίο πλαίσιο δηλαδή, το οποίο και νοηματοδοτεί τα ποσοτικά μεγέθη).

Λέγοντας, πως η ελίτ κατευθύνει το λαό, δεν εννοώ πως η Ακαδημία εν συνεδριάσει, ή η αρμοδία επιτροπή του υπουργείου Πολιτισμού, ή άλλο σώμα ενθέων αποφαινεται περί του τι δέον γενέσθαι επί τέλους, κι ότι βαθέως εντυπωσιασμένες οι λαϊκές μάζες αισθάνονται πως έχουν κάποιο ρημαδοκαθήκον στη ζωή και πρέπει να το υπηρετήσουν.

Κατά κανόνα (που δεν μούρχεται στο νου εξαίρεσή του) πίσω από κάθε «ελίτ που κατευθύνει το λαό» υπάρχει μόνον ένας άνθρωπος, ο οποίος μπορεί και να βρίσκεται σε σύγκρουση με το συνάφι του. Η ελίτ ως σώμα είναι κι αυτή ένα σώμα· μια μάζα, ένα πλαδαρό ιδεοβόρο μαλάκιο. Στην καλύτερη περίπτωση, μπορούμε να ελπίσουμε ότι η ελίτ διατηρεί ένα πρόσφορο περιβάλλον.

Ας πάρουμε παράδειγμα τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο. Οπως παρατηρεί ο Διονύσιος Ζακυθηνός (στην πολύτιμη συλλογή μελετών του «Μεταβυζαντινά και Νέα Ελληνικά»), μόνος του ο Σ. Ζαμπέλιος αποκατέστησε την ενότητα της ελληνικής ιστορίας και καθιέρωσε τις τρεις περιόδους (αρχαία, βυζαντινή και νεώτερη) της μιας και ενιαίας ιστορίας μας. Όταν Έλληνες και ξένοι θεωρούσαν τη μάχη της Χαιρωνείας (το 338 π.Χ.) ως το τέλος της ελληνικής ιστορίας, μετά την οποία πέφτει πάνω στην Ελλάδα «πέπλος μέλας δουλείας», ο Ζαμπέλιος εισάγει όχι απλώς μια νέα εκδοχή περισσότερο ή λιγότερο επιστημονική, αλλά μια νέα διάσταση του καθημερινού Έλληνα. Και γι' αυτό, η «άποψη» Ζαμπέλιου δεν

απησχόλησε μόνον ιστορικούς και φιλολόγους αλλά έγινε πίστη του λαού. Ο Ζαμπέλιος προσδιόρισε την πορεία όλων μας: όχι μόνο τον Παπαρρηγόπουλο και τους νεώτερους ιστορικούς μας, αλλά και τη λογοτεχνία μας. Χωρίς τον Ζαμπέλιο δεν μπορεί να νοηθεί ούτε ο Παλαμάς, ούτε ο Καβάφης, ούτε η Δέλτα, ούτε ο Σεφέρης, ούτε κανείς άλλος. Την εποχή του Ζαμπέλιου η Ελλάδα είχε τις διαστάσεις του Λιχτενστάϊν. Πολέμησε όχι λίγες φορές – πάντοτε εμψυχωμένη από ιδέες που χωρίς τον Λευκαδίτη λόγιο δεν θα υπήρχαν. Ακόμη και το έπος του '40, για το οποίο τόσα έχουν γραφτεί, δεν θα μπορούσε να νοηθεί αν ο λαός δεν είχε κυριολεκτικώς ενστερνισθεί τις ιδέες του Ζαμπέλιου, αν δεν είχε παιδαγωγούς του τον Παλαμά και τη Δέλτα.

ΑΣ ΠΑΡΟΥΜΕ ΜΙΑΝ ΑΛΛΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, έξω από τα ελληνικά μας, αφού –όπως έχω διαπιστώσει στα τόσα χρόνια έκδοσης της «Εποπτείας»– όποιος μιλάει για ελληνικά πρόσωπα και πράγματα γνωρίζει πως όλοι θα διαφωνήσουν μαζί του κι ότι μπορεί να ελπίζει όχι σε κοινές αποφάσεις αλλά μόνο σε από κοινού απορρίψεις, σε σύγκλιση διαφωνιών. Ας δούμε λοιπόν τη γένεση του γερμανικού εθνικισμού.

Ο Διαφωτισμός είχε επιβάλλει τον κοσμοπολιτισμό στη γερμανική διανόηση του 18ου αι. Αλλ' ο ρομαντισμός (του οποίου πατέρας είναι ο Γκαίτε) ώθησε προς αναζήτηση ενός «κοινού αρχέγονου πνεύματος όλων των γερμανικών λαών» και την καθαγίαση (επιλεκτικών στοιχείων) της λαϊκής παράδοσης. Το κίνημα αυτό έφερε πολλούς καρπούς (ο «Φάουστ» δεν είναι ένας από αυτούς;) και επέτρεψε στον Σίλλερ να γράψει το 1802 ότι «το μεγαλείο της Γερμανίας έγκειται στην κουλτούρα και τον χαρακτήρα του έθνους, που είναι άσχετος με την πολιτική του μοίρα». Παρά τούτα όμως, η γερμανική διανόηση έμενε ουσιωδώς κοσμοπολίτικη, παρά τις αναφορές «στις μεγάλες ρίζες».

Το αποφασιστικό σημείο που άλλαξε τη μοίρα των γερμανικών (και όχι μόνο) πραγμάτων, ήταν η μάχη της Ιένας. Εκεί, στις 14 Οκτωβρίου 1806 ο Ναπολέων συνέτριψε τους Πρώσους. Επακολούθησε η διάλυση (από τους ηττημένους αφαιρέθηκαν το Ανόβερο, η Βεσφαλία και η Πολωνία), και αμέσως μετά η ταπείνωση.

Κι όμως, μέσα στα ερείπια και την κατασχύνη φάνηκε ένας άνθρωπος που μόνος του κατόρθωσε και μετέτρεψε την ήττα της Ιένας σε ημέρα γεννήσεως του γερμανικού εθνικισμού, του νέου πνεύματος που ασφαλώς δεν έχει πει ακόμη τον τελευταίο του λόγο: πρόκειται για τον Γιόχαν Γκότλιμπ Φίχτε.

Ο Φίχτε εκφώνησε στο Βερολίνο τον χειμώνα του 1807-1808, παρουσία και γάλλων κατασκόπων, τους περίφημους «Λόγους προς το γερμανικό έθνος». Ήδη, ο τίτλος των ομιλιών συνιστά ένα ιστορικής σημασίας βήμα: ο ομιλητής απευθύνεται προς το ένα και ενιαίο γερμανικό έθνος, και μάλιστα επιβάλλει στο κοινό του (όπως και σε μας όλους έκτοτε) την αντίληψη ότι η Γερμανία είναι μία, ότι πρέπει αυτονόητα να είναι ένα ενιαίο κράτος, κι ότι αν δεν είναι το οφείλει στις ραδιουργίες των εχθρών της, των σκοτεινών δυνάμεων. Έως τον χειμώνα των περιφημων εκείνων λόγων, η διαίρεση της Γερμανίας σε κρατίδια δεν προσλαμβανόταν ως διαίρεση.

Ο Φίχτε έθεσε το θέμα ξεκάθαρα, με γλώσσα που μιλάει ακόμα στις καρδιές των Γερμανών:

«Με τις ομιλίες αυτές καλώ πρώτ' απ' όλα εσάς, κι έπειτα όλο το γερμανικό έθνος, να σκεφθείτε καλά και να δώσετε απάντηση στα ακόλουθα ερωτήματα: Πρώτον, είναι αλήθεια ή όχι πως το γερμανικό έθνος είναι ένα, πως έχει τη δική του ιδιαίτερη ταυτότητα, και πως σήμερα κινδυνεύει να χάσει την ταυτότητά του;

Δεύτερον, αξίζει ή όχι να παλέψουμε ώστε το έθνος να συνεχίζει να υπάρχει;

Τρίτον, υπάρχει κάποιος τρόπος να σωθεί το έθνος μας, και ποιος είναι αυτός;»

Χρωστώ να βρω και να δημοσιεύσω σε κάποιο τεύχος μας ένα κείμενο για την πολιτική σκέψη του Φίχτε, γιατί έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία ο τρόπος με τον οποίο ο Φίχτε θέλησε να σώσει το γερμανικό έθνος. Προς το παρόν, στέκομαι στο επίτευγμά του: ο άνθρωπος αυτός υποχρέωσε τη γερμανική ελίτ να εγκαταλείψει

αμέσως τον κοσμοπολιτισμό της και να αισθανθεί τούτο ακριβώς, γερμανική. Κι ακόμα περισσότερο, την υποχρέωσε να τον ακολουθήσει, να μιλάει για «άρρηκτη ενότητα του γερμανικού λαού», για «αρχέγονη εσωτερικότητα του γερμανικού λαού», για «ειδική αποστολή του γερμανικού λαού μέσα στην ιστορία».

Μεταξύ άλλων: χωρίς τους «Λόγους» του Φίχτε, δεν θα μπορούσε να υπάρξει η «Φιλοσοφία της Ιστορίας» του Εγέλου. Οι σεφ της πολιτικής φιλοσοφίας γνωρίζουν πόσων θεωριών βάση είναι αυτά τα μαθήματα του Εγέλου, και καταλαβαίνουν λοιπόν πολύ καλά πόσο αλλιώς ήταν ο κόσμος μας, πόσο διαφορετική ήταν η ιστορία του 20ου αιώνα χωρίς αυτά τα κείμενα...

ΕΔΩ ΚΑΙ ΠΟΛΛΗ ΩΡΑ ΑΚΟΥΩ τους ιεροτελεστικούς αλαλαγμούς των κοινωνιολόγων που χορεύουν με πέτρινα κοφτερά τσεκούρια στο χέρι έτοιμοι να μου πάρουν το σκάμπ και να το προσφέρουν στα Πνεύματα των Προγόνων (Παρέτο, Βέμπερ κ.ά.) για να τα εξευμενίσουν.

Ωστόσο, δεν θα συζητήσω τους διάφορους ορισμούς της ελίτ, γιατί θάπρεπε να γράψω μιαν υποσημείωση μεγαλύτερη από το όλο κείμενό μου. Με ικανοποιεί, έστω ως ένα σημείο, ο ορισμός της Eva Etzioni-Halevy (στο άξιο ιδιαίτερης συζήτησης βιβλίο της «The Knowledge Elit and the Failure of Prophecy»:

«Η ελίτ είναι μια μειοψηφία που ασκεί ιδιαίτερη επίδραση σε ποικίλες θεσμικές δομές ή σε σφαίρες δραστηριότητας της κοινωνίας. Στη σύγχρονη κοινωνία τέτοιες δομές και σφαίρες είναι η πολιτική, η διοίκηση, ή οικονομία, ο στρατός και ή κουλτούρα».

Ο ορισμός αυτός θα με κάλυπτε πλήρως αν προσέθετε ότι η ελίτ, οποιασδήποτε δομής ή σφαίρας δραστηριότητας, παράγει και διαδίδει ιδέες – όχι προτάσεις, ή όχι μόνο προτάσεις. Νομίζω πως μόνο με αυτή την προσθήκη μπορούμε να διακρίνουμε την ελίτ από τη γραφειοκρατία της κοινωνίας.

Έτσι, ελίτ χαρακτηρίζω αυτούς που διαμορφώνουν το ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο μιας πολιτικής, όχι όμως και όσους απλώς

την ψηφίζουν στη Βουλή, ή αποφασίζουν μέσα στο πλαίσιο της κάποιο μέτρο ή διεκδικούν μέσω σωματείων κ.τ.ό. βελτίωση της θέσης τους. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες κατηγορίες: θα βγάζαμε όλως εσφαλμένα συμπεράσματα για την πορεία της όποιας κοινωνίας αν ελίτ χαρακτηριζόταν το σύνολο των υψηλόβαθμων, διευθυντικών στελεχών, δικαστών, συνδικαλιστών, μεγαλεμπόρων, δικηγόρων κ.τ.ό. Καθ' ένας απ' αυτούς μπορεί να είναι –και όχι κατ'ανάγκη είναι– και μέλος της ελίτ, εφ' όσον αυτή η ιδιότητα δεν ορίζεται από την οικονομική ή διοικητική ισχύ αλλ' από τη συνεισφορά στη διαμόρφωση του πλαισίου της κοινωνίας.

Η καθημερινή πραγματικότητα είναι ωμή –αδύνατο κι ασύμφορο να την παρακάμψεις. Κι ωστόσο, δεν είναι περισσότερο υπαρκτή από την ποιητική· το αντίθετο μάλιστα. Δεν ξέρουμε ποιος ήταν και πώς ήταν ο γιος του Λαέρτη, δεν ξέρουμε αν υπήρξε καν. Κι ωστόσο, ο Οδυσσέας υπάρχει πάντα, δίπλα μας, απτός. Ο Όμηρος τον βλέπει όχι ως τη σοφία του αγαθού και πολύπειρου ανδρός (αυτό το ρόλο τον αφήνει στον Νέστορα), αλλά ως την ισόθεη παρέμβαση του λόγου που κάνει την πραγματικότητα βιωτή, που υποχρεώνει την πραγματικότητα να είναι τέτοια μόνον εφ' όσον αποδεχθεί τον δημιουργικό ρόλο του ανθρώπου ως μέρος των συνθηκών και δεδομένων. Ο Σοφοκλής τον ακούει να μας λέγει νευριασμένος (Φιλ. 99): «Η γλώσσα είναι κυρίαρχος, κι όχι τα έργα!»

Κι ο Σαίξπηρ τον προσλαμβάνει (μέσω Τώσερ κι αγνοώντας τον Όμηρο) ως το λόγο της όποιας κοινωνίας που χρωστάει τη ζωή και δύναμή της σ' ένα ιεραρχημένο σύστημα ισορροπιών.

Αυτός είναι ο Οδυσσέας, ο Προστάτης Άγιος και το Μέγα Πρότυπο της ελίτ!

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ του Αββαείου του Αγ. Βίκτωρος Ούγος θεώρησε ότι η μεγάλη κρίση της εποχής του (12ος αι.) οφειλόταν σε βαθύτερες ανεπάρκειες της παιδείας, και γι' αυτό ως φάρμακο της κρίσης συνέστησε μια μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης που θ' απέβλεπε στη διδαχή ενός προσαρμοσμένου στις νέες ανάγκες

αξιολογικού πλαισίου. Από το σχετικό έργο του «Διδασκαλικόν» μεταφέρω μια παρατήρηση που τη νιώθω σαν τράβηγμα του αυτιού μου:

«Για τα θέματα του ανθρώπου και της κοινωνίας λέγονται συνήθως δεισιδαιμονίες και ηλιθιότητες. Πρέπει νάσαι αυστηρός μ' αυτά. Αλλά πρέπει να γνωρίζεις πως οι ανόητοι δεν δημιουργούν πνευματικά προβλήματα. Αυτοί απλώς ακούν κάποιον σοβαρό άνθρωπο και τον επαναλαμβάνουν στα μέτρα τους. Εσύ όμως, όποτε ακούς ανοησίες για ένα θέμα να βρίσκεις ποιους σοβαρούς κι άξιους ανθρώπους επαναλαμβάνουν με τα μέτρα τους οι ανόητοι. Κι αφού τους βρεις, να στοχάζεσαι πάνω σε ότι αυτοί είπαν».

Σπεύδω να κάμω υπακοή στον γέροντα ηγούμενο. Είναι αλήθεια ότι οι ελεεινολόγοι του συρμού απλώς «επαναλαμβάνουν στα μέτρα τους» αγωνίες που βασάνισαν έξοχα πνεύματα.

Η θεωρία πως γενιά τη γενιά η ανθρωπότητα και η κοινωνία εκφυλίζονται διατυπώθηκε, με μια διδακτικώτατη μεταφορά, από τον Ησίοδο, 8 αιώνες πρό Χριστού. Από τότε, σ' όλους τους αιώνες, μεγάλοι συγγραφείς την επαναλαμβάνουν –καθ' ένας τους με τον δικό του τρόπο. Δεν θ' αναφερθώ σ' όλους αυτούς, γιατί το κείμενό μου θα θύμιζε διδακτορική διατριβή. Ας πω μόνον ότι άνθρωποι ποιότητας κάθε γενεάς την επαναλαμβάνουν. Κάθε γενιά εξυμνεί τις αρετές των παππούδων της, χωρίς καμιά ν' αντιμετωπίζει τους παππούδες της ως προϊόντα εκφυλλισμού. Κάθε γενιά θεωρεί πως η αμέσως επόμενη της δεν έχει αξίες και βεβαίως ούτε πνευματικό σφρίγος. Από τον Ησίοδο και δω, κάθε γενιά κατεβαίνει ένα μοιραίο σκαλί σε σχέση με την προηγούμενη. Υπολογίζω λοιπόν ότι έχουμε περάσει πια εδώ κι αιώνες την κόλαση, κι έχουμε βγει έξω, σ' έναν ακατανόητο χώρο, όπου υπάρχουν μόνο σκάλες καθόδου.

Αυτή η μαστίγωση του αύριο σε σχέση με το χθες, γίνεται εν ονόματι των ιδίων λόγων ανά τους αιώνες: ο Αθήναιος (2ος αι. μ.Χ.) επισημαίνει ότι οι τροφές δεν έχουν πια τη γεύση και την οσμή που είχαν στο παρελθόν, ο Γουλιέλμος Λάγκλαντ καταγγέλλει (τον 13ο αι.) ότι η τυφλή και αλόγιστη υποταγή του ανθρώπου

στην τεχνολογία οδήγησε ήδη στη διάλυση των ανθρωπίνων σχέσεων και της κοινωνίας, ο Έρασμος (15ος-16ος αι.) μας βεβαιώνει ότι μπήκαμε πια στην εποχή εκβαρβάρωσης του ανθρώπου επειδή η σημερινή εκπαίδευση μισεί τα κλασικά γράμματα και βγάζει μια νέα γενιά αγράμματη, ανίκανη να σκεφθεί και να μιλήσει σωστά. Και βεβαίως, κάθε γενιά διαπιστώνει πως η νέα γενιά δεν έχει πια αξίες, δεν έχει ιδανικά, δεν έχει πίστη και σέβαση σε τίποτα.

Άραγε, όλοι οι άνθρωποι αυτοί ανοηταίνουν, και ευτυχώς που ήλθα εγώ για να διαλύσω τα λίπη της σκέψης των; Βεβαίως όχι. Αλλά θα πρέπει να στοχασθούμε πάνω σ' ένα ερώτημα που το αφήνω εδώ ανοιχτό: Τι ωθεί (η υποχρεώνει) τη δυτική σκέψη (και ουδόλως την ανατολική) να αντιμετωπίζει τον άνθρωπο σαν ένα ολοκληρωμένο προϊόν, σαν ένα ον του οποίου η σκέψη ή το ήθος υπόκειται σε κάποιο Τέλος;

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥΣΚΟΛΟ ΝΑ ΚΑΤΑΛΑΒΟΥΜΕ ότι κάθε γενιά αισθάνεται πως έχουμε βυθισθεί σε κρίση, η έξοδος από την οποία είναι ανύπαρκτη ή αόρατη και πάντως επώδυνη.

Ο φιλόσοφος που έρριξε το βλέμμα του με ιδιαίτερη προσοχή στην ιστορική παρουσία του ανθρώπου, ο Χοσέ Ορτέγκα υ Γκασσέτ, διετύπωσε στο έργο του «Περί τον Γαλιλαίο» το μοντέλο της κρίσης:

«Η ομαλή πορεία αλλαγής μιας κοινωνίας συμβαίνει όταν όλο το πλαίσιο στο οποίο έζησε μια γενιά αντικαθίσταται βαθμιαία από ένα καινούργιο. Κρίση υπάρχει όταν το υπάρχον πλαίσιο καταρρεύσει πριν προλάβει ν' αντικατασταθεί από ένα καινούργιο. Στην περίπτωση αυτή ο άνθρωπος βρίσκεται χωρίς πλαίσιο, έχοντας στα χέρια του μόνον ένα πακέτο αρνήσεων του παλαιού, μόνον απορρίψεις κι αμφισβητήσεις».

Το μοντέλο αυτό είναι αποτελεσματικό, εφ' όσον μας βοηθάει να μελετάμε τις μεταβάσεις από τη μια ιστορική εποχή στην άλλη· με αυτό το μοντέλο άλλωστε, ο Ορτέγκα κάνει μιά ουσιαστική μελέτη της μετάβασης από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση.

Ωστόσο, αυτό που λέει ο λαμπρός πράγματι ισπανός φιλόσοφος δεν είναι ένας ιστορικός νόμος (τι θα πει αυτό στα σοβαρά;) ούτε μια Αλήθεια που μας διδάσκουν με ύφος Μπλαίηκ οι αιώνες· είναι ένα μοντέλο, μόνον ένα μοντέλο. Αυτό που λέμε Μεσαίωνα ή Αναγέννηση είναι επίθετα που κάποιος συγγραφέας χρησιμοποίησε θέλοντας να οριοθετήσει, για τις ανάγκες του στοχασμού του, μια ροή που από μόνη της δεν τέμνεται. (Για να ικανοποιήσω την περιέργειά σας: τον όρο Μεσαίωνα εισήγαγε ο φιλόσοφος Επίσκοπος Νικόλαος Κουζάνος τον 15ο αι., ενώ τον όρο Αναγέννηση, υπό την έννοια που δίνουμε σήμερα, διεμόρφωσε μόλις το 1860 ο Γιάκομπ Μπούρχαρτ).

Σχηματικά μιλάμε και όταν λέμε ότι το πλαίσιο αυτής της εποχής είναι αυτό και της άλλης το άλλο. Διότι βεβαίως, οι ιστορικές εποχές πράγματι υπάρχουν μόνον ως ροή κι όχι ως σαφείς εικόνες. Έτσι και το όποιο πλαίσιό τους υπάρχει μόνον ως τάσις. Δεν υπάρχουν πίνακες και κάδρα· αυτά είναι χρήσιμες μεθοδολογικές κατασκευές, όχι *rei*, όχι πράγματα.

Κατά συνέπειαν –για να επιστρέψουμε στο μοντέλο του Ορτέγκα–πότε ο άνθρωπος μπορεί αλήθεια να ζήσει χωρίς πλαίσιο; Ποτέ. Πότε μπορεί να ζήσει έστω μίαν ημέρα μόνο με απορρίψεις κι αμφισβητήσεις; Ποτέ –εκτός εάν αναφερόμαστε σε κάποιον ψυχοπαθή (και αυτό ακόμη, υπό αίρεσιν). Αλλά και πότε μπορεί ο άνθρωπος να έχει στα χέρια του μόνον ένα πακέτο βεβαιιοτήτων, να έχει μόνον αποδοχές και καταφάσεις; Επίσης ποτέ. Εις πείσμα όλων των μοντέλων όλων των Ορτέγκα, κανένας άνθρωπος, ποτέ.

ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΠΤΩ ΕΔΩ, θέτοντας υπό συζήτησιν το ερώτημα που έθεσα στην αρχή αυτού του κειμένου: υπάρχει πράγματι κρίση της ελληνικής κοινωνίας ή ανεπάρκεια του μοντέλου που χρησιμοποιεί η κλαυθμηρίζουσα ελίτ μας; Είμαστε πράγματι υπό διάλυσιν, ημιθανείς και πάντως ανίκανοι να προσλάβουμε τις απαιτήσεις της πραγματικότητας ή μήπως απλούστερα, η κυρίαρχη ελίτ αδυνατεί να επικοινωνήσει με τους υπηκόους της;

Μήπως πρέπει να καθαρίσουμε τη δική μας φωνή και όχι των άλλων τ' αυτιά;